

šabraka were borrowed via Hungarian *sabrák* [ʃɒbra:k] from Turkish *şaprak* ‘id.’. For centuries, saddlecloths were made of felt. The Turkish verb *çap-* means, among other things, ‘to hit, to beat’. This refers to the old technique of felting. Wet wool was compressed by beating it into a felt cloth.

Keywords: etymology, language contacts, borrowing, Turkism, saddlecloth.

TÖLGYESI TAMÁS

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Universität Wien

NYELVMŰVELÉS

Levélírói profil- és attitűdvizsgálat az Édes anyanyelvünk című rádióműsor hallgatói leveleiben

1. Bevezetés. Tanulmányom célja, hogy kis mintán megmutassa a nyelvművelő műsorok hallgatóinak szociolingvisztikai profilját, tipizálja kérdéseiket-hozzászólásaikat, nyelvi-nyelvhasználati attitűdjüket. Ezzel a területtel a magyar szakirodalomban még kevésbé foglalkoztak.

A rádiós nyelvművelés a nyelvről való gondolkodás, a normakijelölés, a tudománykommunikáció, a nyelvi szemléletformálás színtere, amit a hallgatói levelek tesznek interaktívvá. A levelek jelentősége többféle. Egyfelől megmutatják a közönséget foglalkoztató kérdéseket, másfelől tükrözik a nyelvi ismeretterjesztő műsorok hatékonyságát. Fontos tükröi a nyelvről való laikus gondolkodásnak, a nyelvhez való viszonyulásnak, az ún. laikus nyelvészetnek, ami a nyelvtudományi kutatás elhanyagolt területe. Pilotvizsgálatomban a nyelvi kérdések iránt érdeklődő laikus közönség profilját, nyelvi attitűdjeit és motivációit kutattam az Édes anyanyelvünk című műsorhoz érkezett hallgatói levelek tükrében.

2. A rádiós nyelvművelés elméleti háttere és műfaji adottságai. A rádiós nyelvművelő műsorok virágkorában McLuhant idézve még „a globális falu kisbírójának” nevezhetjük a tömegkommunikációt, ami ellátja a tájékoztatás eligazítás, hirdetés funkcióját (BUDA 1985: 7; BAJOMI-LÁZÁR 2006). Ez a szerep ma kevésbé érvényes. A nyelvművelő műsorok is a tájékoztató (tanácsadó) műsorok közé tartoznak, és ennek felelősségében kell, hogy készüljenek. Ez a tömegkommunikációs jelenség adja a tanácsadó presztízsét a műsorokban. A rádióban megszólaló szakértők célja is saját tudományterületük ismereteinek népszerűsítése (VESZELSZKI 2022: 28). De ezzel együtt az áltudományos információk (nyelvi babonák) elleni „harc” is céljaik között szerepelhet (THORSON 2016; VESZELSZKI–FAYUNA 2019). Az ismeretátadás sikerességének titka pedig az olvasztás, a formálás és a megszilárdítás hármában rejlik (GRIFFIN 2004: 12). A befogadó tudatában az olvasztás során

* Köszönöm témavezetőmnek, VLADÁR ZSUZSA tanárnőnek a vizsgálat és az írás elkészítéséhez nyújtott segítségét, tanácsait.

átszerveződnek az ismeretek, a formálás során új alakot nyernek, míg a megszilárdulás a gondolkodásmódban történő változást jelenti (GRIFFIN 2004: 12–13). A tömegkommunikáció folyamatalkotó tényezői, e „hármass” szerepet kap a meggyőződések, a vélemények, a tartalmak kereteként és a szituációk reprezentálójaként (ACZÉL 2007: 19, 27). Azt, hogy milyen nagy társadalmi funkcióval rendelkeznek az ilyen típusú fórumok, az is mutatja, hogy az emberek milyen jelentős érdeklődést tanúsítanak a nyelvi kérdések iránt (TAULI 1998: 51). A szakértő pusztá megjelenése mellett a pozíciója, a szakmai tudása és a személyisége is formálja a presztízsét (LAZA–PINTÉR 2022: 6–8). Mivel azonban a nyelvművelő műsorok műfajuk miatt aszinkron kommunikációt jelentenek, a szakértők tudománykommunikációs tevékenysége sokszor reflektálatlan marad (ACZÉL–VESZELSZKI 2018: 7), hiányzik vagy töredékes a visszajelzés arról, hogy az adott választ hogyan fogadták a kérdezők.

A nyelvművelő műsorok mindegyike a köznyelvi norma közvetítését tűzi ki célul. A nyelvi norma fogalmát a nyelvi, közösségi és viselkedési szabályok olyan együtteseként használok, amelyek egy adott szituációban megszabják a nyelvhasználónak a nyelvváltozatok közötti választási lehetőségét (vö. TOLCSVAI NAGY 1998; TOLCSVAI–KUGLER 2000: 173). A nyelvi normá(k)hoz való viszony viszont függ a megszólalóktól. A jelenlegi Édes anyanyelvünk több tucatnyi szakértője mind-mind egyedi meggyőződése szerint viszonyul a nyelvhasználati témák során a normá(k)hoz. Így előfordulhat, hogy a köznyelvi norma határait máshol húzzák meg, s az is, hogy egy-egy szociolingvisztikai jelenséget máshogyan határoznak meg. A nyelvművelésben viszont általánosságban megfigyelhető, hogy az egy nyelvi norma felől a több nyelvi norma felé mozdult el a nyelvhelyességi kérdések megítélésének szemléletmódja (BLANKÓ 2022). A szociolingvisztikai szemléletmód egyre inkább erősödik, ennek fényében a nyelvvel való foglalkozás kiterjed(het) a nyelvi egységek módosítására és a nyelv szociopolitikai státuszára is (HAARMAN 1998: 67).

A tömegkommunikáció és a nyelvhasználat állandó viszonyban van egymással: a média szerkesztettségére törekvő igény, a társadalmi kontroll kiterjed a nyelvhasználatra is (BUDA 1985: 9). A tömegkommunikáció „kodifikál egy uralkodó nyelvhasználatot, és ezt a társadalom mind szélesebb köreire terjeszti ki” (BUDA 1985: 10). A tömegkommunikáció társadalmi „hangerősítő” hatása tehát a nyelvhasználat tekintetében is megfigyelhető, hiszen a magasabb végzettségű réteg hivatalos stílusú nyelvhasználatára erősödik általa (BUDA 1985: 10). A nyelvi norma, az irodalmi nyelv terjesztésében az írók mellett a médiának tehát nagy szerepe van, bár legnagyobb „hirdetője” továbbra is az oktatási rendszer marad (SÁNDOR 2006: 961). A művelt köznyelv normatívnak tekintése ugyanakkor önkéntelenül is háttérbe szorítja, s akár le is értékeli a többi, szubsztenderd változatot, az iskola szerepe annak a megmutatása is, hogy melyik nyelvhasználati szituációban melyik változatot lehet és célszerű választani.

Fontos tudatosítani tehát, hogy a nyelvművelő műsorok tanácsadása is a művelt köznyelvi nyelvhasználatot tekinti kiinduló normának, ezekre a szituációkra vonatkozik, ehhez viszonyít. A nyelvművelő műsorokat a nyelvi tervezés eszközének is tekinthetjük.

HAUGEN nyelvi tervezési modellje jól felhasználható a rádiós nyelvművelés elemzésére is. (HAUGEN 1983). E szerint a nyelvi tervezésben az első lépés a státusztervezésen belül a kiválasztás: a problémakijelölés, valamint a normák helyzetének tervezése. A második lépés a kodifikáció, ami a korpusztervezés körébe tartozik, három fő területre a grafizáció, a grammatikáció és a lexikáció. A harmadik lépés a státusztervezésen belül elhelyezkedő elterjesztés, ami a javítást és az értékelést vonja maga alá. A negyedik,

korpusztervezési lépcsőfok pedig a kidolgozásé: a szókincsbővítés és a stilisztikai fejlesztés tartozik ide (vö. HAUGEN 1983). A jól működő nyelvművelésnek ezen modell minden lépcsőfokát végig kellene járnia ahhoz, hogy munkája teljes, átfogó és hatékony legyen! A rádiós nyelvművelés – ha nem is mindig sikeresen és tudatosan – ezt az elvet követi: a társadalom (az egyes nyelvhasználók) által felvetett problémákat veszi észre, kodifikálja (teszi „hivatalossá”, elfogadottá saját eszközein keresztül), javításával és értékelésével az elterjesztést támogatja, majd egy-egy jelenséget kidolgoz a szókincsbővítés és a stilisztikai fejlesztés segítségével.

1. táblázat

A haugeni nyelvtervezés modellje (saját összeállítás)

A társadalom felől STÁTUSZTERVEZÉS	A nyelv felől KORPUSZTERVEZÉS
1. problémakijelölés, a normák helyzetének tervezése	2. kodifikáció (grafizáció, grammatikáció, lexikáció)
3. elterjesztés (javítás, értékelés)	4. kidolgozás (szókincsbővítés, stilisztikai fejlesztés)

A rádió hangzósága miatt a pillanatnak szól, „illékony”. Ezen valamelyest változtat az, hogy az adások 40 napig visszahallgathatók az interneten. Ez a kommunikációs forma aszinkrón, hiszen az elhangzás időpontjában a hallgató nincs jelen – reakciója (ha van) késleltetett. Ugyanakkor összhangban van a szóbeli kultúrák elvárásaival: a szó elmondott erejét erősítik (ONG 2010: 34). Nagy előnye, hogy előbb, hamarabb eléri a tudatot, mint az elidegenítő, távolságtartó írott szöveg (ONG 2010: 154). Ez segíti a tanácsadó jellegű műsorok személyes hangvételének, megengedő szemléletének kialakítását.

A hazai rádiózás 1925-ben kezdődött, akkor még kis létszámú hallgatóval, ezért is meglepő, hogy már a '20-as évek végén, a '30-as évek közepén megindult a nyelvi műsorok sugárzása is (H. VARGA 2015: 391). A második világháború után vált tömegessé a rádiózás, virágkorát pedig a '70-es években élte (H. VARGA 2015: 391). A rádió természeténél fogva egyszerre lett a 20. századi nyelvművelés új fóruma és megújulásra készítője. A rádió „rákényszerítette” a nyelvművelőket az új műfajokra, a nyelvhasználókkal (itt: hallgatókkal) való késleltetett párbeszédre.

A rádió nyelvművelő műsorai a média több társadalmi funkciójának is megfelelték LASSWELL 1948-as modellje szerint: 1. Tájékoztatást nyújtottak a nyelv állapotáról, új jelenségeiről, fejlődéséről. 2. Részt vettek az összekapcsolásban, a szocializáció és a konszenzus-teremtés révén. 3. A folytonosság funkciója alapján a nyelvi értékek, értékközösség kialakítása és fenntartása is célja volt. 4. És persze a szórakoztatás, a szabadidős tevékenység színesítése (MCQUAIL átdolgozása alapján, l. MCQUAIL 2003: 77).

A rádió (és a televízió) jelentős szerepet töltött be abban, hogy a nyelvművelő mozgalom évtizedek óta „elér népünk minden rétegéhez” (FÁBIÁN 1984: 124). A rádió eszköztára a nyelvművelő mozgalom szolgálatába is állítható volt, így indult el többek között KODÁLY ZOLTÁN nyelvhelyességi esszéivel és HALÁSZ GYULA műsorával a rádiós nyelvművelés (FÁBIÁN 1984: 92–93) mint a nyelvművelés új fóruma és megnyilatkozási módja. A nyelvművelő a nyelvi kapuőr funkcióját a tömegkommunikáción – így a rádión és a televízión –

keresztül tudta és tudja ellátni, hiszen tevékenységének ez adott a leglátványosabban nyilvánosságot (BALÁZS 1999: 23). Kutatásom során a hallgatói levelek profilírozásával azt is vizsgálom, hogy manapság mely rétegekhez ér el ez a műsor.

1. ábra

A közmédia huzamosabb ideig sugárzott nyelvművelő rádióműsorai (saját összeállítás)

3. Hallgatói levelek az Édes anyanyelvünkben. A Magyar Rádió és jogutódai közel százéves (1925–) történetét végigkísérik a nyelvművelő műsorok. Az Édes anyanyelvünk vissza-visszatért a rádió hanghullámaira, s HALÁSZ GYULÁtól LŐRINCZE LAJOSon át GRÉTSY LÁSZLÓig és DEME LÁSZLÓig a 20. század legismertebb nyelvművelői vezették e műsorokat a közrádió más nyelvi-nyelvművelői műsorai mellett. A jelenlegi Édes anyanyelvünkben (2018–) több szakember szólal meg.

A műsorban azon kívül, hogy a különböző nyelvészeti témákról, saját meglátásuk szerint beszélnek a megszólalók, a hallgatóknak – a műsor hagyományaihoz igazodva – lehetőségük van hallgatói levelek küldésére. Mindez a társadalmi részvétel ideáját erősíti: az anyanyelvünkről alakított kép formálásában a levélírók is részt vehetnek, ugyanakkor a szakértő a személyes tudományos meggyőződésére alapozva adja az adott kérdésre a választ (LAZA–PINTÉR 2022: 15). Évtizedekkel ezelőtt még ezernyi postai levél érkezett egy-egy adás előtt, mára ez a szám megcsappant, s a forma is megváltozott: e-mailben érkeznek a hallgatói levelek. A több százezer hallgatói levél lenyomata a nyelvműveléshez fűződő laikus viszonynak, a nyelvhasználatához, nyelvi jelenségekhez kötődő attitűdnek, ami még alig vizsgált, de nagyon ígéretes kutatási terület.

Egyértelműen kirajzolódik az a folyamat a 20. században, hogy a nyelvművelés iránya a negatívból a pozitív felé tartott, tehát a stigmatizáló, a hibáztató nyelvművelés fokozatosan csökkent (BLANKÓ 2022: 38). Ebben a változásban óriási szerepet töltött be a rádió, hiszen az anyanyelvi műsorok egyre gyakoribb elhangzása és az azokra érkező hallgatói levelek (visszajelzések) folyamatos megújulásra sarkallták a nyelvművelőket. A rádió fontos fórumává vált a nyelvművelők és a nyelvhasználók „találkozásának”. Látható a törekvés, hogy az egyoldalú kommunikációt a hallgatói levelekkel kívánták feloldani. A rendszeres adások pedig szerepet töltöttek be abban, hogy a nyelvről való gondolkodás, az anyanyelvi kultúra beivódjon az emberek mindennapjaiba.

A Kossuth rádió közönségszolgálatához, az Édes anyanyelvünk szerkesztőségéhez érkező hallgatói levelekre jómagam szoktam válaszolni a rádió valamelyik adásában, hetente két alkalommal. A leveleket korábban még nem rendezték adatbázisba, nem fogalmaztak

meg következtetéseket tartalmukhoz kapcsolódóan, így tehát a tanácskérők szociolingvisztikai profilírozására vállalkozom saját korpuszom alapján. Arra kerestem a választ, hogy milyen levélírói szociológiai profil rajzolódik ki a műsorhoz fordulók köréből, mire kíváncsiak, milyen nyelvi attitűddel rendelkeznek, mi motiválja őket a levélírásban.

4. A levelek feldolgozásának módszerei. Mostani pilotvizsgálatomban egyelőre két hónap teljes levélanyagát dolgoztam fel (63 levél), amely képet nyújt a levélírók szociológiai, nyelvhasználati és az anyanyelvhez-nyelvművelődéshez fűződő „érzelmi” viszonyairól. Az adatbázisba rendezett, sorszámozott levelek 2022. november 15. és 2023. január 15. között születtek, összesen 6198 szövegszónyi terjedelemben.

Az anonimizált adatbázist kézzel annotáltam, a következő szempontok szerint:

Először a szokásos szociolingvisztikai paramétereket kerestem a levelekben. Elsőként a személyes adatok: nem, életkor (fiatal: 35. évig, középkorú: 35–65. évig, idős: 65. év felett), lakhely (település), foglalkozás, egyéb személyes adat (pl. családi viszony, utalás korábbi lakhelyre). A lakhely megállapítása még a postai levelek korában könnyű feladat volt, ma csak akkor van lehetőség erre, ha a levél szerzői neve alá írja vagy a levélszövegben utal lakhelyére. A kézírás árulkodott a korról, a műveltségről, az elektronikus levelek formai jegyei sokkal kevésbé segítik ennek megállapítását.

A második lépésben a levelek tartalmát annotáltam és csoportosítottam, a következő kategóriák szerint: a feltett kérdés a nyelvészet-nyelvművelés mely területéhez kapcsolódik: nyelvhelyesség, helyesírás, jelentés és etimológia, sajtónyelv, stilisztika, grammatika, nyelvi illem, idegen szavak, tájnyelv és gyermeknyelv. A kategóriákat a levelekhez igazodva alakítottam ki. Egy levél kérdése-hozzászólása több területhez is kapcsolódhat, de gyakran előfordul, hogy egy levél több kérdést is tartalmaz (van 8 kérdéses levelünk is), s így több kategóriába is sorolható, ezért több lehet a levelek számánál a témák összesített száma.

Arra is kíváncsi voltam, hogy mit árulnak el a levélírókról a levelek nyelvhelyességi, helyesírási, stilisztikai vonásai – milyen részletei figyelhetők meg a diskurzusvilágnak (vö. TÁTRAI 2017: 913). Kérdésüket valójában maguk meg is válaszolják, érvelnek-e valamely megoldás mellett. Vétene-e nyelvhelyességi hibákat, levelük tartalmaz-e helyesírási hibát. Követik-e a levelek sztenderd formai követelményeit (pl. megszólítás, tagolás, aláírás stb.) Végül pedig a levélszövegen keresztül érezhető nyelvhasználati meggyőződést vizsgáltam: kérdéséhez, észrevételéhez kapcsolódik-e valamilyen érzelmi viszony.

5. A hallgatói levélírók profilja. A(z elektronikus) levél műfaji sajátosságaiából adódóan a levélírókról csak azokat a személyes adatokat tudjuk, amelyeket ő maga a levélbe beleír. Így legtöbbjük profilja csak részlegesen határolható be. A leveleket 63-ból 60-an aláírták (akár teljes névvel, akár csak utónévvel) – így a nemi megosztottság pontosan kirajzolódik. A 60 nemileg beazonosítható levélíró közül 26 nő, 34 férfi.

A levélírók kora (korosztálya) 24 esetben becsülhető meg. Egyes levélírók foglalkozásából (nyugdíjas, tanuló) lehet következtetni erre, de vannak, akik vagy életkorukat vagy családi helyzetüket is leírja (pl. nagymama), ennek alapján következtetni lehet arra, hogy fiatal, középkorú vagy idős a levél szerzője. Korpuszomban 15 idős, 6 középkorú és 3 fiatal levélíró azonosítható be.

A lakhelyét már jóval kevesebben, a levélírók valamivel több mint negyede, 18 fő közölte. Közülük 13 fő magyarországi (4 budapesti; város: 1 szegedi, 1 érdi, 1 nagykanizsai,

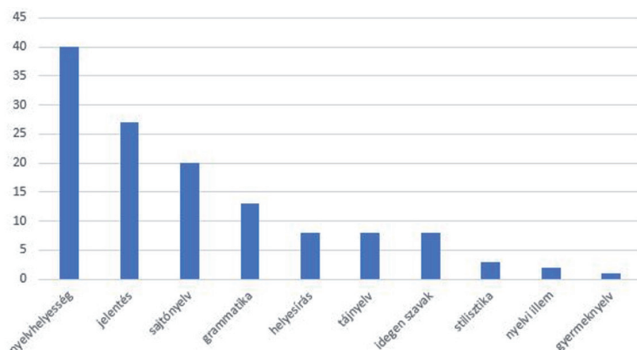
1 kiskunhalasi, 1 diósdí; község: 1 délegyházi, 1 kisternyei, 1 telki, 1 viszneki) lakos. A magyarországi adatokat összevettem a 2022-es népességi számokkal (KSH¹): a budapesti lakosok aránya 18%, a levélíróknál 31%, az egyéb városokban élők 53%, a levélírók 38%-a más városból írt, a községekben élők aránya 29%, a levélíróknál 31%. Bár a mintám kicsi, úgy tűnik, hogy a levélírók a hazai lakossági viszonyokhoz arányosak (város-község viszonylatában), még ha a városiakon belül a fővárosiak aránya nagyobb is, mint az lakossági statisztikákban. A budapesti lakosok közül egy megosztja magáról, hogy Erdélyből származik. A határon túli területekről 2 fő írt: 1 felsőszecsei (Felvidék), 1 erdővidéki (Erdély). A diaszpóra területéről 3-an írtak, mind az Amerikai Egyesület Államokból (ketten az államot is közölték: Florida, Kalifornia, a harmadik pedig megosztja, hogy Erdélyből emigrált a tengeren túlra). Különösen érdekesek azok a személyek, akikről megtudjuk, hogy több nyelvi normával is találkozhattak életük folyamán (külhoni, majd anyaországi, sőt, van, aki határon túlról került a diaszpórába, majd az anyaországba költözött).

A foglalkozásról kevés adatunk van, egyesek az aláírás alá-mellé helyezik, míg mások a levélszövegben utalnak rá. Összesen csak 11 esetben tudjuk meg az illető foglalkozását: 6 fő tanár vagy tanító (közülük 3 nyugdíjas), 2 fő tanuló, 1 karnagy, 1 logopédus, 1 önkormányzati munkatárs. A 11 fő tehát mind értelmiségi, noha a tanulók legmagasabb végzettsége még csak általános iskolai, illetve középfokú, az önkormányzati munkatársét pedig nem ismerjük. Bár ennyire csekély elemszámú mintából messzemenő következtetést nem lehet levonni, viszonyításként a magyarországi lakosság 29,3%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel 25 és 64 év között (KSH²), tehát a levélírók zöme (és ennek alapján a feltételezett hallgatóság) a felsőfokú végzettséggel rendelkezőkből, a népesség egyharmadából kerül ki. (Feltéve, ha a végzettségükre nem utalók aránya is hasonló, mint az azt bevallóké. Könnyen elképzelhető az is, hogy a diplomával rendelkezők szívesebben hivatkoznak szakmájukra, mint az azzal nem bírók.)

6. A feltett kérdések jellemzői

2. ábra

A feltett kérdések típusai (saját ábra)

A 63 levélhez 87 címkét helyeztem, amelyek a kérdés típusát jelölik. A műsor jellegéből fakadóan a legtöbb, 40 kérdés nyelvhelyességi. Egy-egy kifejezés használata, állandósult szerkezetek, köznyelvi és nem köznyelvi alakok, szleng stb. tartozik ide. Néhány példa:

- (1) „Kérdezem én: miért kell annyi mindennek úgymond ’kerülnie’?”¹
- (2) „Az osztálytársam a dátumokat és a számokat helyesen mondja? Pl.: a december 1-ét is úgy mondja, hogy december egy, a 212-t úgy, hogy kettő-tizenkettő, a 6400-at úgy, hogy hatezer-négy. Helyes e így?”
- (3) „Gyakran hallok - szerintem hibásan használt - mondatokat: Meg kell csináljam. El kell olvassam”

27 kérdés érinti a jelentést. Különböző szavak téves használata (más jelentésben), szinonimák, etimológia, idegen szavak helyetti magyarítások tartoznak ide. Például:

- (4) „Árulják el nekem, létezik alsófokú diploma? Nem felsőfokú végzettség vagy diploma létezik?”
- (5) „Már évek óta bántja a fületem, hogy az esélye és a lehetősége szó szinte teljesen kiszorította a veszélye szót.”
- (6) „Amióta az eszemet tudom a fentebb jelzett terminusokat (titokzatos, titkos) egyenlőnek éreztem/tekintettem, és így mindannyiszor az egyike (vagy másikat) használatam a feleségem kritikáját vonva magam után.”

Itt is látható az, hogy a nyelvi norma elképzelt: „amióta az eszemet tudom”, és a hozzá való viszonyulás érzelmi alapú: „évek óta bántja a fületem”. Mindeközben megjegyzéseik ugyanúgy pontatlanok (l. a *terminus* szó téves használata), mint az a jelenség, amelyet bírálnak.

Igen nagy számú a sajtónyelvet érintő kérdések csoportja (20). A sajtótermékekből, műsorokból kiragadott, hibásnak vélt példák, vagy a sajtónyelv általános romlását megállapító levélrészletek tartoznak e kategóriába. Néhány példa:

- (7) „Nagyon elharapózott az az ’ugye’ töltelékszó. Riportokban, egyéb műsorokban, szinte már nem létezik az ’ugye’ nélküli beszéd.”
- (8) „Egyre elviselhetetlenebb méreteket ölt a közbeszédben, a rádióban és a televízióban az eeeeeezés, öööööözés, nyöszörgés. Kérem vegyék műsorukra ezt az igénytelen beszédmódon.”

Grammatikai jellegű kérdés 13 van. Ezek erősen összefüggenek a nyelvhelyesség kérdéseivel, de a különböző ragozási paradigmákra, morfológiai területre vonatkoznak.

- (9) „Nagynak számító összeget ajánlott fel annak, aki talál a magyar nyelvben még egy olyan igét, mint a ’fejez’. Nevezetesen olyan igét kért, melynek csak igekötővel együtt van értelme. (lefejez, befejez, kifejez)”
- (10) „Akár oktatásügyből, vezető politikusok vagy közemberek szájából hallunk naponta százával ilyeneket: Vannak olyan nehézségek, amivel meg kell küzdenünk. Olyan problémák merültek fel, ami elsőre nehéznek tűnik”

Viszonylag kis számú helyesírási kérdés érkezett (8). Ugyanennyi tájnyelvi témákat érintő kérdéssel találkozhatunk. Szintén 8 kérdés kapcsolódik az idegen szavakhoz, főként

¹ A hallgatói levélrészleteket közlésekor az eredeti írásmódot megőriztem.

azok kerülésére hívják fel a figyelmet, máskor helyes használatukra vagy jelentésükre kíváncsiak. A stilisztika körébe 3 kérdés sorolható. A nyelvi illemhez 2 kérdés sorolható, míg 1 gyermeknyelvi kérdés is érkezett.

Helyesírás: (11) „Kórusom nevét hivatalos iratokban is kétféleképpen olvasom, én letenném a voksom a Diódsi Nőikar mellett. De sajnos a Diódsi Női Kart javasolták!”

Tájnnyelv: (12) „Ma már másképp gondolják? Az utóbbi időben, talán az ’ö’-s változatok ’népiesnek’ érzett jellege miatt, hiperurbánus babonából az ’e’-s változatok terjednek.”

Idegen szó: (13) „Vili Orbán: a magyar válogatott kiváló középhátvédje magyar állampolgár teljes neve Orbán Vilmos Tamás miért kell Vili Orbánozni mint ha nem magyar lenne?”

Stilisztika: (14) „Az utóbbi időben sajnos egyre elterjedtebb a ’kaja’, ’kajálni’ kifejezések, függetlenül társadalmi rétegektől. Nagyon bántó illet hallani, hiszen annyi szép és változatos szavunk van az evés kifejezésére.”

Nyelvi illem: (15) „Helyesnek tartják-e azt az egyre inkább elterjedő beszédstílust, amikor pl. akár az óvodások is tegezve beszélnek a felnőtteknek önmagukról,”

Gyermeknyelv: (16) „Kérdésem az lenne, hogy kis gyerekeknél a személyes névmás következetesen rossz használata, logopédiai probléma?”

7. Levélírói attitűdök, motivációk, beszédcselekvések. Noha azt gondolnánk, hogy a nyelvművelő tanácsadásban csupán a nyelvi alakváltozatok értékelésére vagy konkrét ismeretekre kérdeznek a levélírók, ez távolról sincs így, a levelek változatos beszédcselekvéseket valósítanak meg. A hallgatói leveleket a levélírói attitűdök alapján három csoportba tehetjük: 1. A kérdező levelek, amelyekben valamilyen konkrét kérdést fogalmaznak meg, és arra adekvát szakértői választ is várnak. Tehát az ismeret hiányát kívánja pótolni. 2. A panaszos levelek, amelyekben a levélíró elsősorban „elpanaszolja”, hogy milyen sok nyelvhelyességi hibával találkozott, mennyire „magyartalan”, „nem szép” nyelvi formákat hall-lát. Ezekben a levelekben inkább csak megerősítést vár a szakértőtől vélt igazában. Az általa egyetlen normának elismert változatot fogadja el, és ebben kér megerősítést. Itt érezhető leginkább az önképépítés (imázsépítés) jelensége, hiszen a levélíró egy-egy nyelvi kérdésben a családon belüli vagy munkahelyi konfliktusban kívánja saját igazát hitelesíteni. 3. A felhívó levelekben pedig valamilyen „rossz” nyelvi jelenséget mutat fel a levélíró, s felszólítja a műsor készítőit a téma melletti határozott kiállásra. Ezeknél a leveleknél a szerző biztos saját igazában, elítéli a vele egyet nem értőket, és maga mögé kívánja állítani a szakembereket, akik egyfajta szócsövei igazának. A hatalmi dimenziók kérdése rendkívül befolyásolja ezeknek a leveleknek a megítélését, illetve az ideológia is meghatározó lehet ezzel kapcsolatban. A levelekben megjelenő hatalmi diskurzusokat, manipulációs technikákat és az önképépítés eszközrendszerét egy későbbi kutatásban tervezem feldolgozni.

8. Attitűd és gyakorlat viszonya a levelekben. A kérdező levelek a beérkező levelek több mint felét adják, a panaszos levelek száma valamivel kevesebb, a felhívóké csekély. Érdekesnek találtam ehhez kapcsolódóan a levelek stilisztikai-formai elemzését is. A levelek közül csak néhány (6) volt, amelyben ne lett volna helyesírási vagy formai „hiba” – miközben a levélírók többsége a nyelvi norma hirdetőjének tartja magát, és véleményét csupán igazolni kívánja a nyelvész szakértővel. A leveleket a középszintű magyar érettségi elvárásait figyelembe mértem javítottam ki, gyűjtöttem össze a hibákat. Sok helyen a megszólítás maradt le vagy tért el a sztenderdtől, máshol helyesírási hibákat vétett a szerző, megint máshol pedig nyelvhelyességi hibákra panaszkodva maga ejtett egyéb hibákat.

Sok levélíró elárulja a személyes motivációját: családon belül kelt vitát egy-egy nyelvi kérdés, az unokái nyelvhasználata miatt „izgul”, a munkájához van szüksége a pontos információra a levélírónak.

9. A vizsgálat tanulságai. Az adatbázisból kirajzolódik, ha nem is a teljes, de igen részletes profilja a levélíróknak. A levélírók nemi aránya kiegyenlített, még ha a férfi levélírók száma valamivel nagyobb. Az életkori adatok alapján láthatjuk, hogy a levélírók (és a műsor délutáni sugárzásából következően a hallgatók is) legnagyobb részét az idősek alkotják. Rájuk jellemző az is, hogy szívesebben megosztanak személyes információkat leveleikben, így nem biztos, hogy az összes levélíró nézve is ilyen magas lenne az arányuk. Figyelemfelkeltő viszont az is, hogy a középkorúak mellett vannak fiatal levélírók is, noha nem nagy számban.

Lakhelyüket ugyan csak kis részük osztotta meg, de abból is kirajzolódik, hogy mind a magyarországi, mind a határon túli, mind a diaszpóra lakosságából érkeznek hallgatói levelek, hiszen az online rádióhallgatás lehetővé teszi a kapcsolódást a műsorhoz minden magyar anyanyelvű számára. (A korábbi évtizedekben erre technikai okokból nem volt lehetőség, így a diaszpórában élők új hallgatói a műsornak.) A földrajzi lefedettség teljességére lehet következtetni a meglévő adatokból is. A foglalkozásukat vállalkozók száma alacsony, s mind értelmiségi (vagy tanuló). Ez nem jelenti azt, hogy a műsor minden hallgatója és levélírója értelmiségi volna (bár többségük bizonyára az), hanem azt mutatja, hogy ők tárják fel, vállalják a közönségszolgálat és a műsor szerkesztői előtt is foglalkozásukat.

A levélírók nagyobb része tehát az érdeklődő laikus középosztálybeliekből áll. Kéves nem értelmiségi ír hallgatói levelet, ugyanakkor a nyelvvel professzionális szinten foglalkozóknak sem fóruma e műsor. A nemek, korosztály és a lakhely alapján viszont teljesen változatos a levélírók köre.

A két hónap kérdéseiből álló adatbázis is mutatja, hogy noha csak napi egy levéllel, de rendszeres „postaforgalma” van a műsornak, hallgatói bíznak az Édes anyanyelvünk szerkesztőiben, igényük van a műsor hallgatására, sőt formálására is.

A leveleket megvizsgálva is látjuk, hogy egyet leszámítva mindegyik valamilyen kérdést fogalmaz meg. A kivétel két felhívó levél, amelyek az idegen szavakat üldözik. A kérdések igen sokfélék, a nyelvtudomány szinte összes területét lefedik. A kérdések legtöbbje mégis a nyelvhelyesség, a jelentés területére terjed ki. Elvárja azt is a műsor szerkesztőitől, hogy a jó és a rossz, a helyes és a helytelen paradigmákból adják meg válaszát kérdésére. Talán leginkább meglepő, hogy a sajtónyelvhez köthető kérdés ilyen gyakori: a média különböző fórumainak nyelvhasználatát sok szempontból kritikával

illetik a levélírók, rendszeresen példákat-példagyűjteményeket osztanak meg az Édes anyanyelvünk munkatársaival.

Alacsony a helyesírási kérdések száma, amely azt tükrözi, hogy az internet helyesírási szótárai, tanácsadó felületei vagy akár vitafórumai segítséget nyújtanak az alapvető helyesírási kérdések eldöntésében, ezért nem fordulnak olyan sokan a műsor postafiókjához segítségért.

A levélírói attitűdök mutatják, hogy a nyelvhasználati kérdések iránti érdeklődés nagy, ugyanakkor a különböző vélt „hibák” számos alkalommal csak az egyéni ízlés körébe sorolhatók, máskor pedig éppen maga a szerző ugyanúgy hibázik, anélkül, hogy tudna erről. Időnként érezhető az erősen nyelvvédő szemlélet, amely során az anyanyelvet a „rossz” nyelvi hatásoktól kívánja megvédi a szerző, akár a fiatalabbakat vagy a médiát okolva néha vélt, néha valós nyelvi hibáktól. A nyelvi normához fűződő viszonyukról külön vizsgálatot tervezek. Érdekesnek tartanám a más, nyelvi tanácsadó fórumok tanulságaival való összevetést is (I. LUDÁNYI–DOMONKOSI–KOC SIS–JAKAB 2022).

Vizsgálatomat nagyobb mintán is szeretném elvégezni, hogy az általános megállapításokon túl minél apróbb részletekre is kitekintő meglátásokat is meg tudjak fogalmazni, és hogy teljes képet kapjak arról, milyen profillal és nyelvi attitűddel rendelkeznek az Édes anyanyelvünk műsor szerkesztőihez fordulók.

Kulcsszók: rádió, nyelvművelés, Édes anyanyelvünk, szociológiai profil, nyelvi attitűdvizsgálat.

Hivatkozott irodalom

- ACZÉL PETRA 2007. A hatás formája – a forma hatása. In: BESZE TIBOR – MISKEI ANTAL szerk., *Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei (Új sorozat)* 34. Eszterházy Károly Főiskola, Eger. 19–28.
- ACZÉL PETRA – VESZELSZKI ÁGNES 2018. Egy új tudománykommunikációs modell szükségességéről. A sciXcom-modell. *Jel-Kép* 29/4: 5–18.
- BAJOMI-LÁZÁR PÉTER 2006. *Társadalom és média*. Antenna Könyvek, Budapest.
- BALÁZS GÉZA 1999. A magyar nyelvművelés állapota. Tudománypolitikai áttekintés, javaslatok. *Magyar Nyelvőr* 123: 9–27.
- BLANKÓ MIKLÓS 2022. *A nyelvművelés rádiós tükre*. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest.
- BUDA BÉLA 1985. A tömegtájékoztatás nyelvének néhány kommunikáció-lélektani és szociolingvisztikai sajátossága. In: GRÉTSY LÁSZLÓ szerk., *Nyelvészet és tömegkommunikáció*. 1. Membrán könyvek 15. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest. 3–29.
- FÁBIÁN PÁL 1984. *Nyelvművelésünk évszázadai*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- GRIFFIN, EM 2004. *Meggyőztél!* Harmat Kiadó, Budapest.
- HAARMAN HARALD 1998. Nyelvi tervezés egy általános nyelvelmélet fényében: módszertani keret. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. Universitas Kiadó, Budapest. 67–86.
- HAUGEN, EINAR 1983. The implementation of corpus planning. In: COBARRUBIAS, JUAN – FISHMAN, JOSHUA eds., *Progress in language planning. International perspectives*. K. n. Berlin – New York – Amsterdam – Mouton. 269–289.
- KSH¹ = Népesség településtípus szerint. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0037.html (2023. 02. 20.)

- KSH² = A 25–64 éves népesség megoszlása iskolai végzettség szerint [%]. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/stadat_files/okt/hu/okt0027.html (2023. 02. 20.)
- KUGLER NÓRA – TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2000. *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Korona Kiadó, Budapest.
- LAZA BÁLINT – PINTÉR DÁNIEL GERGŐ 2022. Az episztemikus függés vizsgálata a szakértő-laikus kapcsolatban: a tudománykommunikációs modellek szakértőképének összehasonlító elemzése. *Filológia* 13: 6–26.
- LUDÁNYI ZSÓFIA – DOMONKOSI ÁGNES – KOCSIS ÁGNES – JAKAB DOROTTYA 2022. A nyelvi menedzselés szemlélete és a nyelvi tanácsadás. In: DEME ANDREA – KUNA ÁGNES szerk., *Tanulmányok a nyelvészet alkalmazásának területéről*. Argumentum Kiadó – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 73–108.
- MCQUAIL, DENIS 2003. *A tömegkommunikáció elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest.
- ONG, WALTER J. 2010. *Szóbeliség és írásbeliség. A szó technológizálása*. Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest.
- SÁNDOR KLÁRA 2006. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In: KIEFER FERENC főszerk., *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 958–995.
- TÁTRAI SZILÁRD 2017. Pragmatika. A nyelvi tevékenység. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 901–926.
- TAULI, VALTER 1998. A nyelvi tervezés elmélete. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. Universitas Kiadó, Budapest. 51–66.
- THORSON, EMILY 2016. Belief Echoes. The Persistent Effects of Corrected Misinformation. *Political Communication* 33: 460–480.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1998. *A nyelvi norma*. Nyelvtudományi értekezések 144. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- H. VARGA GYULA 2015. Lőrincze Lajos és a rádiós nyelvművelés. *Magyar Nyelvőr* 139: 391–399.
- VESZELSZKI ÁGNES 2022. A tudományos influencerektől a deepfake-ig. A legújabb tudománykommunikációs lehetőségek. *Filológia* 13: 27–39.
- VESZELSZKI ÁGNES – FALYUNA NÓRA 2019. Az áltudományosság leleplezése érveléstechnikai nyelvészeti eszközökkel. *Médiakutató* 20/3: 39–51.

Profile and attitude research in letters from listeners of the radio programme Édes Anyanyelvünk

Language cultivation via the radio is part of Hungarian culture and also shapes how we think about our language. In the past hundred years, it has been determined by many trends and approaches. However, its *raison d'être* can be found in letters that are sent to the editorial staff by large numbers of listeners. I found it worthwhile to carry out research on a cross-section of these letters, from which I created a profile of the letter writers, typified their questions and comments, and assessed their language attitudes. My aim was to outline the sociological profile of those interested in language cultivation in the radio, as well as their attitudes towards their mother tongue.

Keywords: radio, language cultivation, Édes anyanyelvünk, sociological profile, language attitude assessment.

BLANKÓ MIKLÓS
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem